

TM	Г. XXXV	Бр. 4	Стр. 1455-1473	Ниш	октобар - децембар	2011.
----	---------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 338.483(4-04)

Прегледни чланак

Примљено: 25. 8. 2011.

Милован Вуковић

Данијела Воза

Дејан Ризнић

Технички факултет у Бору

Бор

МОГУЋНОСТ УНАПРЕЂЕЊА ПОСЕБНИХ ОБЛИКА ТУРИЗМА У ПОГРАНИЧНИМ ОПШТИНАМА СЕВЕРОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ *

Резиме

Комплексна и узајамна повезаност туризма и феномена границе представља интересантно и актуелно поље истраживања. Туризам постаје један од најзначајнијих фактора економског развоја у многим земљама света. Истовремено, пермеабилност унутрашњих граница на тлу Европе се повећала, што представља изазов државо-центричном развоју туризма у пограничним општинама. Пограничне општине се често истичу као идеалне области за развој посебних врста туризма.

У овом раду се, најпре (у његовом теоријском делу), сагледава повезаност између политичких граница и туризма у настојању да се објасни тенденција присутна дуж различитих међдржавних граница за привлачењем туриста. Заштићене природне области нуде огроман потенцијал за регионални одрживи развој у пограничним општинама, отварајући могућности и за успостављање прекограничне сарадње. Посебне врсте туризма засноване на природним вредностима сагледане су у другом (емпиријском) делу рада на примеру Доњег Подунавља, односно пет општина североисточне Србије (од Великог Градишта до Неготина). Показано је да богатство разноврсним природним ресурсима омогућује овим пограничним општинама компаративне предности за развој туризма, што изискује, у првом реду, прекопотребно улагање у стратегију маркетинга.

Кључне речи: граница, пограничне општине, посебни облици туризма, природне вредности, дестинација Доње Подунавље

mvukovic@tf.bor.ac.rs, ddakic@tf.bor.ac.rs, dejan.riznic@open.telekom.rs

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије (179013)*, који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

УВОД

Савремени туристички експерти све чешће истичу велики значај који граница има у развоју туризма. Растући међународни карактер туризма потврђују различити параметри: док је, рецимо, 1950-их година међународне границе прелазило око 25 милиона људи (приближно један одсто ондашњег становништва), дотле се 2009. године број људи који су учествовали у међународном туризму повећао на 800 милиона, односно 12% становништва (UNWTO 2010). Туризам би требало да, као делатност будућности, представља „покретачку снагу“ регионалног развоја у руралним и периферним деловима Европе који се, по правилу, простиру у пограничном геопростору. У многим документима Европске комисије туризам се сагледава као једна од значајних могућности за развој пограничних (углавном удаљених и слабо насељених) општина (European Commission 2003).

Посматра ли се, с једне стране, туризам као комплексна привредна грана и, с друге стране, граница као сложен појам, може се констатовати да њихов однос представља област која обилује потенцијалима за истраживање. Ипак, доступна литература још увек не пружа довољно информација на основу којих би се могао детаљније истражити однос туризма и политичких граница, како међудржавних, тако и административних.

Текст који следи представља допринос у расветљавању горе елаборираног истраживачког питања. У том смислу, у раду се најпре сагледава концепт границе, посебно појам политичке границе. Потом се разматра однос између туризма и феномена границе. У централном делу рада анализирају се могућности за развој посебних облика туризма у пет пограничних општина североисточне Србије (Доње Подунавље) – пограничном крају централне Србије наспрам Румуније. Најзад, у закључном делу рада указује се на извесна ограничења која спутавају развој туризма у овој „најпросперитетнијој туристичкој зони“ у Србији (Чучуловић Р. и А. Чучуловић 2010, 90), те предлажу одговарајуће мере у циљу поспешивања развоја туризма на подручју од Великог Градишта до Неготина.

ГРАНИЦЕ И ТУРИЗАМ

Дуго су границе представљале нејасне области сумњиве политичке контроле. Међутим, данас је већина међународних граница јасно дефинисана и наменски означена, а многе су чак атрактивније него што су то биле у прошлости. Политичка граница је термин који се користи у политичкој географији и означава међу датог политичког ентитета или законске јурисдикције, државе или поднационалних управних јединица и њихових деоба. Марјановић (1984, 66) дефинише границу као

„замишљену вертикалну површ која пролази кроз граничну линију и до које се простире суверенитет неке земље или до које неко има одређена права, одговорност или обавезе“.

Такође, границу је могуће посматрати и као „вертикалну површ која пролази кроз граничну линију и дели површину мора, морски геопростор између површине и дна мора, подморје и ваздушни геопростор изнад мора, затим површину копна, геопростор испод те површине (подземље) и ваздушни геопростор изнад ње до оних дубина и висина колико је конкретна држава у стању да то контролише (Милојковић 2010, 93)

Током прве деценије XXI века дошло је до значајног пораста броја научних радова који се баве изучавањем граница у области географије, али и у оквиру других дисциплина (Шећеров и Невенић 2004; Бјељац и сар. 2006; Вуковић 2008; Стојановић и Манић 2009). Већа усмереност истраживача на феномен границе може се делом објаснити као реакција на наивну идеју о тзв. „безграничном“ свету која се појавила у годинама непосредно по окончању Хладног рата, а делом као одговор на позиве касних 90-их година XX века за придавање веће пажње границама као вишедимензионалном феномену у коме се преплићу друштвени, културни и политички процеси. Наиме, направљен је отклон од сагледавања граница као „једноставних, статичних линија“ према виђењу границе као поља сусретања различитих култура (Johnson et al. 2011).

Процес глобализације, као најзначајнији савремени друштвени процес глобалних размера (са локалним последицама), најбоље се проучава управо на границама. Комплексност и вишедимензионална природа глобализације доприноси у великој мери израженијој заинтересованости за феномен границе. На европском геопростору увелико се одвија процес тзв. „ретериторијализације“ чија је динамика условљена процесима интеграције (Popescu 2008, 419).

У студијама о туризму интерес за проучавање феномена границе развио се тек недавно. Пажња истраживача се углавном усмеравала на три специфична истраживачка питања, то јест, на: (1) перцепције о преласку границе; (2) туристички менаџмент и стратегију развоја туризма у пограничним општинама; те на (3) развој туризма кроз ко-оперативне прекограничне пројекте (Faby 2006; Prokkola 2007, 2010).

Међудржавна граница као туристичка атракција

Људе је вековима опчињавала идеја о прелажењу границе, односно о остајању на граничној линији која раздваја две земље. Феномен границе као туристичке атракције може се посматрати са два аспекта (Timothy 1995; 2001). Прво, то је сама гранична линија са свим својим објектима демаркације који привлаче радознале туристе. У те

објекте се сврставају и тзв. „познате границе“ (на пример, некадашњи Берлински зид). Граница може представљати туристичку атракцију ако се при њеном обележавању користе неуобичајене методе, којим се она издваја од уобичајених околних пејзажа.

Међународне границе у туризму, поред транзитне улоге које остварују, често и саме постају предмет интересовања туриста. Знаци добродошлице, гранични путокази, табле са заставом стране државе или царинске зграде су посебно занимљиви туристима који се, уколико је то дозвољено, крај њих и фотографишу. Атрактивност граничних обележја се објашњава тиме што их људи посматрају као ознаке које деле не само различите државе, већ и области другачијих језичких, културних, верских, економских, политичких и социјалних система.

Још један начин на који међународне границе могу да привуку туристе и рекреативце нису линије саме по себи, већ активности, атракције и специфичне карактеристике заједница које живе у непосредној близини граница (Timothy 2006). Граница Србије са Румунијом у Доњем Подунављу је очигледан пример. Влашка национална заједница која живи у пограничним општинама источне Србије, својим специфичним језиком и обичајима, може привући туристе жељне упознавања нових култура. Такође, Национални парк Ђердап, смештен на самој граници те две земље, представља природни туристички потенцијал који се може још више туристички валоризовати уколико се сарадња две суседне земље подигне на виши ниво.

Однос туризма и границе

Поред економских, друштвених и еколошких фактора који се у великој мери одражавају на ниво развијености и облике туризма, постојање граница је још једна појава чији се утицај не сме занемарити. Гранична политика, разлике у административним структурама суседних држава и психолошка баријера коју стварају границе могу да утичу на многе аспекте туризма укључујући: мотивацију за путовањима и доношење одлука, инфраструктурни развој, маркетинг и промоцију, те имиџ места у пограничним општинама (Timothy 2001). Очигледно је да границе могу имати и негативан утицај на развој туризма (у случају када се посматрају као баријере), али и позитивне ефекте.

У разматрању односа између границе и туризма чини се корисном за потребе овог рада класификација коју је развио Мацнетер (Matznetter 1978). Према мишљењу тог аутора, однос између граница и туризма може се описати на три начина. Прво, могуће је говорити о границама које пролазе између две туристичке дестинације, али су знатно удаљене од обе. У другом случају, туристичка област додирује границу само са једне стране. Најзад, код трећег случаја, постоје

туристичке области које се „наслањају“ на граничну линију са обе стране (Matznetter 1978, 66). Граница у виду препреке развоју туризма карактеристична је за прву ситуацију – кретања туриста зависе од степена њене пропустљивости. Туризам са једне стране граничне линије може се доста дуго одржати и непрестано развијати. Међутим, у случајевима када је туристима омогућено лако прелажење те исте границе, долази до све учесталијих посета туристички неразвијеној страни, чиме се промовишу места њихових интересовања. Тако се на крају формирају развијене туристичке области са обе стране границе, као што је наведено у трећем примеру. Кохезија две суседне туристичке регије у великој мери зависи од степена отворености границе између тих земаља (Timothy 1995).

ПОСЕБНИ ОБЛИЦИ ТУРИЗМА У ПОГРАНИЧНИМ ОПШТИНАМА

Већа усмереност туристичке делатности према пограничним општинама, као и самој граници, у сагласности је са савременим тенденцијама у туристичким кретањима. Откривање нових туристичких дестинација представља, у том смислу, један од највећих изазова савременог туризма. Нове, потенцијално атрактивне туристичке дестинације – међу њима и пограничне зоне – најлакше је укључити у туристичку понуду кроз реализацију посебних облика туризма.

Разноврсни туристички потенцијали утичу на „стварање специфичности појединих туристичких дестинација, што утиче и на могућности развоја појединих облика туризма у њима“ (Штетић 2002, 8). У зависности од примарних мотива путовања, истичу се четири основне области унутар којих се формирају посебни облици туризма: (1) *окружење*, (2) *култура*, (3) *догађаји* и (4) *остало*. Првој групи посебних облика туризма припадају они чији се развој заснива на богатству природних ресурса (односно, бризи о њиховом очувању), те се, у том смислу, у пракси препознају облици туризма као што су: зелени, ловни, екотуризам и туризам дивље природе. Када је реч о посебним облицима туризма који се базирају на културној баштини, онда се најчешће мисли на: туризам наслеђа, туризам комуне, домородачки туризам, винске туре, гастрономске туре, религиозни туризам, туризам „трећег доба“, те етнички туризам. Конгресни туризам, спортске манифестације, фестивали и карневали представљају примере за посебне облике туризма у области „догађаја“. Најзад, „остало“, са становишта посебних облика туризма, односи се на: образовни туризам, здравствени туризам, бањски туризам, рурални туризам, крстарења, наутички туризам, урбани, транзитни, пустоловни и пешачки туризам.

Широк спектар посебних облика туризма може се сматрати последицом „индивидуализације потреба“ која карактерише туризам у XXI веку (Косар 2007, 10). Редослед у приказивању посебних облика туризма (*окружење – култура – догађаји – остало*) није случајан. Наиме, свака следећа група посебних облика туризма проистиче из претходне. У пограничним подунавским општинама које припадају туристичкој дестинацији Доње Подунавље, чије се могућности развоја посебних облика туризма разматрају у наставку овог рада, од изузетног значаја су управо природне вредности које повољно делују на развој различитих облика туризма – од екотуризма и ловног туризма (*окружење*), преко туризма наслеђа или винских тура (*култура*) и одржавања конгреса (*догађаји*), па до наутичког, транзитног и руралног туризма, као и крстарења и пешачког туризма (*остало*).

Срж специфичног туристичког производа је његова аутентичност, уникатност, наглашена локалност, те индивидуални приступ потенцијалним туристима. Развој тих облика туризма заснива се на потенцијалима локалне заједнице, откривању скривених природних вредности, валоризацији природних и антропогених мотива, укључивању локалне (неразвијене) заједнице, коришћењу локалног знања и радне снаге, те улагању локалне заједнице у нове развојне програме (Штетих 2002, 8). Све наведене факторе требало би имати у виду у процењивању могућности пограничних општина да своје природне и културне вредности ставе у функцију туристичког развоја.

ТУРИСТИЧКА ДЕСТИНАЦИЈА ДОЊЕ ПОДУНАВЉЕ

Област доњег Подунавља обухвата у административном погледу територије пет пограничних општина у североисточној Србији (Велико Градиште, Голубац, Мајданпек, Кладово и Неготин). Простире се дуж границе са Румунијом (од Рама до Прахова); малим делом се граничи и са Бугарском (слика 1). Граница овог подручја према копненом залеђу пружа се вододелницом између Слива Дунава и слива Мораве, а преко Великог брда, Ракобарског Виса и Шомрде, спуштајући се на југ до планина Карпатског система (Хомољске планине, Мали и Велики крш и Дели Јован). На простору ових пет општина (површине 3.362 km²) је према попису становништва 2002. године живело 121.308 становника, односно 16.350 житеља мање него 1991. године.

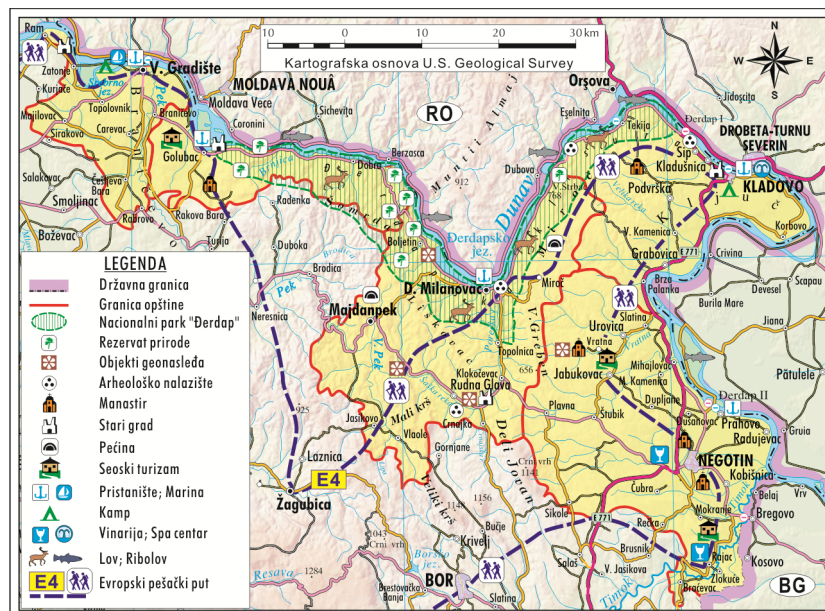
Добром стратешком положају ове географске области, уједно и туристичке дестинације у развојним документима из области туризма, доприноси близина источно-медитеранског правца, и речног коридора VII. У оквирима Србије туристички положај доњег Подунавља је повољан – област је добро саобраћајно повезана с највећом емитивном зоном у земљи (Београд). С друге стране, отежане су комуникације са осталим градовима у Србији.

Повезаност туризма и разноврсних фактора окружења долази посебно до изражаја на територији туристичке дестинације Доње Подунавље, односно Ђердапске туристичке регије која има изразит погранични карактер. У већини случајева погранични туристички региони представљају и природне рељефне целине, што пружа могућности за формирање транснационалних туристичких регија као посебних туристичких дестинација (Бјељац и сар. 2006). У том смислу, последњих година је дошло до позитивних помака на унапређењу трансграничне сарадње и кооперације између Србије и Румуније. Учествовањем Румуније у европским развојним пројектима, нарочито после њеног учлађења у Европску унију, стварају се поново услови за кохерентан приступ природним ресурсима, те сазрева свест о неопходности заједничког старања и планирања активности које се, у првом реду, односе на Дунав (Шећеров и Невенић 2004). Заједнички пројекти и сарадња су усмерени првенствено на Национални парк Ђердап, односно Дунав и Карпатске планине – природну целину која спаја ове две земље.

Кроз регију доњег Подунавља река Дунав протиче дужином од око 250 km. Као највећи пловни пут Европе, ова река представља кичму Европске уније. Дунав је на целом свом току управо на подручју доњег Подунавља најдубљи (82 m у клисури Госпођин вир), најшири (2.000 m Доњомилановачкој котлини) и најужи (150 m у клисури Казан). Изузетна атрактивност и специфичност Дунава и његових притока већ деценијама представља основу туристичког развоја свих пет општина Ђердапске туристичке регије.

Национални парк Ђердап, као најважнија природна вредност ове туристичке регије, простире се дуж десне обале Дунава (од Голупца до Караташа крај Кладова). Укупна површина Националног парка после последње ревизије његових граница 1993. године износи 63.680,45 ha (Станковић 2003, 45). Основну природну вредност овог парка представља Ђердапска клисура дуга 98 km.

Богатство Националног парка Ђердап је разноврсно; оно се огледа у доброј пошумљености, разноврсности флоре и фауне, као и постојању бројних културно-историјских споменика од најстаријих епоха до данас. Ђердап поседује једну од најбогатијих фауна овог дела Европе. Више од 150 врста настањених у овом парку пружа могућност за привлачну активност екотуриста названу “*birdwatching*” – посматрање птица (Воза и Станковић 2009). Овде успева и око 1.100 биљних врста, међу којима су веома значајни терцијарни реликти – древне врсте које су преживеле ледено доба и опстале до данашњих дана. У Националном парку Ђердап постоји десет резервата природе и то: Лепенски Вир, Велики и Мали Казан са Трајановом таблом, Голубачки град, Чока Њалта са Пешачом, Бојана, Татарски вис, Шомрда, Цигански поток и кањон Бољетинске реке (слика 1).



Слика 1. Туристичка карта Доње Подунавље

Ђердапско језеро чини највећу хидролошку вредност Националног парка Ђердап. Његова површина варира у границама од 170 до 253 km², односно дужина у границама од 135 до 265 km², зависно од водостаја. Захваљујући повољној клими купалишна сезона дуго траје, али велика загађеност воде представља ограничавајући фактор. Поред Ђердапског, на простору доњег Подунавља налазе се и друга језера: Ђердап II, Сребрно језеро, Велики Затон, Балту Алушонту и језеро Казанског потока.

Од осталих природних вредности доњег Подунавља треба споменути:

- планине: Шомрда, Лишкавац, Велики и Мали крш, Дели Јован, Велики гребен и Мироч;
- објекти геонаслеђа: пећине – Рајкова, Градшница и пећине у кањонима река Замне и Вратне, прерасти – Ваља прераст и прерасти у кањону реке Вратне, затим Рудна Глава најстари споменик рударства, кањон Бољетинске реке, Лепенски вир и др.;
- објекти хидролошке разноврсности: ритови и аде – Лабудово окно и Ада Чибуклија (слика 1).

Упркос бројним компаративним туристичким предностима ове регије – општа препознатљивост Ђердапа (*Iron Gate*, енгл.), очувани природни ресурси, значајни споменици културе, људски ресурси и релативно добро развијене комуникације – туристички производ који се нуди није позициониран на најбољи начин. Наиме, постојећи

туристички производ укључује само неколико врста туризма, а да би се у будућем развоју туризма искористиле основне природне вредности Ђердапске туристичке регије, неопходно је да дође до изражаја иновативни приступ у креирању и имплементацији стратегије развоја туризма. Приликом израде стратегијског плана развоја туризма за анализирани пограничне општине требало би размотрити све потенцијалне циљне групе, те туристички производ прилагодити специфичним захтевима тражње. „Уживаоци природе” представљају пример туриста посебних интересовања са посебним потребама.

Анализа природно-географских вредности доњег Подунавља

Ради стицања јаснијег увида у све предности, али и недостатке природно-географских елемената туристичке дестинације Доње Подунавље, а у циљу изналагања најоптималније стратегије развоја туризма, неопходно је обавити анализу истих. У овом раду је за те потребе примењена SWOT анализа (SWOT је акроним састављен од почетних слова енглеских речи за: *снаге*, *слабости*, *могућности* (*шансе*) и *претње*, редоследно). Анализа ове врсте – један од најзначајнијих инструмената стратегијског планирања – омогућује свеобухватно сагледавање сопствених предности и слабости, с једне стране, као и могућности и претњи које долазе из окружења, с друге стране. Резултати SWOT анализе природних ресурса за Доње Подунавље су предочени у табели 1.

Табела 1. SWOT анализа природних ресурса доњег Подунавља

<p style="text-align: center;">СНАГЕ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Повољна клима • Богатство шумама • Разноврсност флоре и фауне • Водни ресурси (Дунав са свим својим притокама, Ђердапско језеро, Сребрно језеро ...) • Национални парк Ђердап • Морфолошка разноврсност 	<p style="text-align: center;">СЛАБОСТИ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Неадекватна повезаност и сарадња општина • Недовољна брига за окружење • Запуштеност река и језера • Изражена облачност • Надовољна инфраструктурна развијеност
<p style="text-align: center;">ШАНСЕ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Пораст тражње за екотуризмом • Пораст тражње за руралним туризмом • Нови закони о заштити животне средине • Пловни путеви (Дунав) • Прекогранична сарадња са Румунијом 	<p style="text-align: center;">ПРЕТЊЕ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Запостављање природних ресурса • Улагања у друге пограничне туристичке дестинације (Стара планина, Власина, Златибор) • Сезонски карактер посебних облика туризма • Опadaње обима и интензитета сарадње општина и туристичких организација

Запажа се да природно-географске карактеристике туристичке дестинације Доње Подунавље испуњавају све услове за развој најразличитијих видова туризма, првенствено посебних облика који проистичу из фактора окружења. Последњих година експанзију доживљавају екотуризам и рурални туризам, будући да се у њима уочавају *могућности* развоја овог геопростора. Новији закони Републике Србије у области заштите животне средине, као активни фактор окружења, доприносе очувању и унапређивању стања природних богатстава. Од могућности које нуди окружење вредна помена је прекогранична сарадња са Румунијом; она је нарочито битна за Национални парк Ђердап који се налази на самој граници две земље. У том смислу, постоји иницијатива за стварањем јединственог националног парка који би захватио и леву обалу и приобаље Дунава и Ђердапског језера у Румунији (Станковић 2003).

Фактор који у највећој мери доприноси испољавању слабости у туристичкој валоризацији природних ресурса Ђердапске регије односи се на човека. Наиме, еколошка свест становништва овог краја је још увек на ниском нивоу. Организовање студијских програма, семинара, тренинга, као и обезбеђивање лакшег приступа информацијама представља најбољи начин да се овај проблем превазиђе. Неодговорност локалних заједница по питању одлагања комуналног отпада довела је до стварања дивљих депонија дуж водотокова; претежно у местима удаљеним од општинских или гравитационих средишта (на пример, села у долини Пека). Због тога би приликом израде будућих стратегија развоја туризма за пограничне општине доњег Подунавља, велику пажњу требало посветити спречавању запостављања природних ресурса. Управо природне вредности представљају носиоце туристичког производа – те вредности превазилазе како националне, тако и локалне (административне) границе између општина (или округа). Ђердапско језеро, на пример, није само локална или регионална вредност, већ оно представља и

„националну и европску туристичку дестинацију, енергетску, саобраћајну, културно-историјску и цивилизацијску вредност (Станковић 2003, 54).”

Посебни облици туризма у доњем Подунављу

Доње Подунавље, као једна од најзначајнијих туристичких дестинација, захтева стратегијско прилагођавање и побољшање постојећих видова туризма, али и креирање нових производа прилагођених трендовима туристичке тражње. Савремени туристи све више теже ка авантури и откривању нових предела, док се смањује број тзв. „традиционалних” путовања ради забаве и одмора. Новине које диктира туризам данашњице представљају развојну шансу и за свих

пет општина Доњег Подунавља како би се искористили сви (претходно описани) природни потенцијали овог пограничног краја.

Сагледавајући облике туризма који су у овој туристичкој дестинацији доминирали претходних година, може се констатовати да је преовладавао ђачки и омладински туризам, боравишни туризам ради одмора (претежно током лета), потом рекреативни и спортски туризам, туризам краћих боравака (викендима и празницима), те пословни туризам (конгреси, семинари, састанци, саветовања). Но, полазећи од већ анализираних природних туристичких вредности подунавских општина од Великог Градишта до Неготина, може се констатовати да доње Подунавље располаже потенцијалима за развој и других, посебних облика туризма. У том смислу, издвајају се: (1) екотуризам, (2) ловни и риболовни туризам (3) рурални туризам, (4) наутички туризам (као и крстарења) и (5) пешачки туризам.

Екотуризам. Под екотуризмом се углавном мисли на одговорна путовања и посете областима релативно очуване природе да би се уживало у природним вредностима, као и свим пратећим културним објектима из прошлости и садашњости. Међународно друштво за екотуризам (*The International Ecotourism Society, TIES*) овај облик туризма дефинише као

„одговорно путовање у област природе, којим се чува животна средина и одржава благостање локалног становништва (Драговић и сар. 2009,125).”

Од великог значаја је чињеница, која проистиче из претходне дефиниције, да екотуризам ствара могућности за друштвено-економску укљученост локалног становништва. Могућности за развој еко туризма у доњем Подунављу почивају на очуваним природним екосистемима, археолошким налазиштима и историјским споменицима, здравој води и храни, те гостољубивости. Најзад, разноврсна обележја аутохтоне културе употпуњују овај крај који се, отуда, може сматрати потенцијалном еко-дестинацијом (Воза и Станковић 2009).

Обнављање путничког водног саобраћаја Дунавом поспешило је развој еко туризма захваљујући могућности кружног путовања туриста према овој дестинацији; на пример, одлазак бродом, а повратак аутобусом. То отвара могућности да путовање до, рецимо, Кладова, обухвати и евентуална заустављања због одмора, те да се туриста изложи лепези различитих „доживљаја”. Посебни доживљаји могу проистећи из самог превозног средства и самог кретања кроз геопростор – од страха до уживања. Друга врста доживљаја је везана за посматрање природних предела који промичу већом или мањом брзином поред прозора аутомобила или воза. У том смислу, посматрање предела нетакнуте природе са брода је сасвим другачији доживљај који има своје чари (Чомић и Калмић 2007, 8). Путовање (као и

крстарење) Дунавом пружа и додатне доживљаје по основу његовог статуса граничне реке која физички раздваја две државе.

Ловни и риболовни туризам. Ловишта Ђердапске туристичке регије сматрају се најбогатијим ловиштима јелена, срне, дивље свиње, лисице, зеца, вука, те друге високе и ниске дивљачи. Приобални терени Дунава и његових притока, али и бројна језера у околини, омиљене су дестинације риболоваца. Међутим, услед недостатка смештајних капацитета (колиба, брвнара, ловачких домова и уређених камп простора) изостају очекивани ефекти овог вида туризма што је у колизији са богатством потенцијала које природа нуди за развој ловног и риболовног туризма. У доњем Подунављу заживеле су бројне манифестације које афирмишу богатство речне фауне и ловишта.

Рурални туризам. Премда је преко 85% територије Републике Србије руралног карактера, рурални туризам је најразвијенији у деловима западне Србије (Драговић и сар. 2009). Последњих година се, међутим, и у источној и југоисточној Србији почело са улагањем у развој руралног туризма. Када је реч о доњем Подунављу, будућност руралног туризма се у новијим развојним студијама сагледава кроз развијање туристичке понуде током целе године. То, свакако, претпоставља комплементарност сеоског туризма са екотуризмом, ловним туризмом, туризмом „здраве хране” и планинским, тј. пешачким туризмом у залеђу Кладова, Доњег Милановца и Великог Градишта. Као посебно атрактивни панорамски путеви у доњем Подунављу издвајају се правци Доњи Милановац-Неготин и Неготин-Мокрање-Рајац-Тамнић (Милијић и Јошановић 2010, 82).

Наутички туризам. На европском тржишту је присутан тренд пораста интересовања за наутичким туризмом на рекама, а Дунав и подручје Ђердапа представљају једну од најпривлачнијих дестинација у Европи. Наутички туристи представљају врло квалитетне изворе тражње, посебно са становништа њихове потенцијалне потрошње. Међутим, постојећа инфраструктура (марине) у доњем Подунављу још увек не прати тренд повећане потражње. Крстарење Дунавом у области доњег Подунавља, такође, није довољно заступљено због низа недостатка, (одсуство уређених прилаза и лука, граничних контрола и непостојање разноврсности туристичких садржаја), тако да велики туристички бродови још увек заобилазе дестинацију Доње Подунавље. Бројке говоре саме за себе. По основу међународних крстарења је, рецимо, 2009. године кроз Нови Сад и Београд прошло преко 40.000, односно 57.000 туриста, док је Доњи Милановац посетило много мање ових туриста (око 7.000).

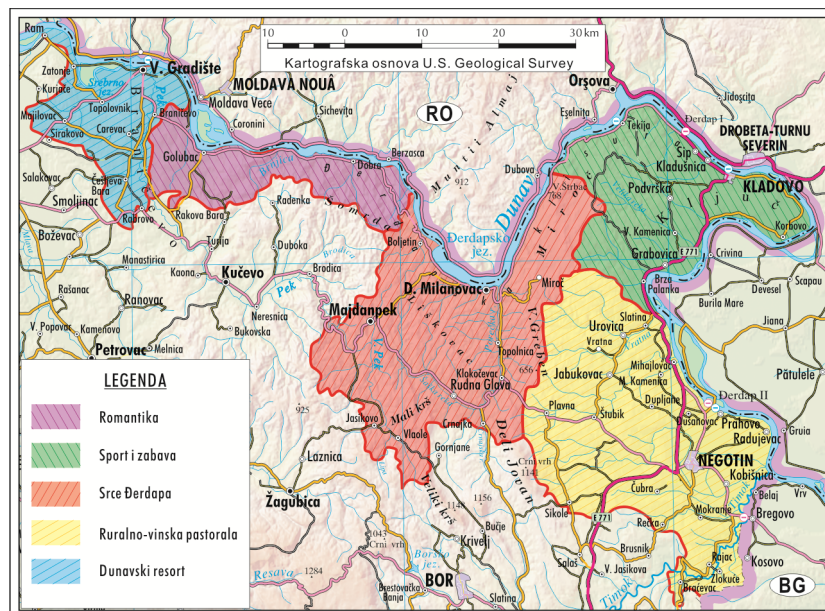
Поред четири издвојена посебна облика туризма (који имају добре могућности за будући развој) требало би истаћи да у доњем Подунављу постоје услови и за развој градског туризма (Доњи Ми-

лановац, Кладово, Велико Градиште), транзитног туризма (после поновног успостављања водног саобраћаја Дунавом), те спортивно-рекреативног туризма захваљујући, у првом реду, проширењу материјалне основе туризма у Кладову (изграђен хотел и велика спортска дворана), као и у Великом Градишту (нови смештајни капацитети на Сребрном језеру).

Пешачки туризам. Посебно примамљива могућност за проширење понуде туризма у доњем Подунављу огледа се у чињеници да кроз Србију пролази Европски пешачки пут (ЕПП) – деоница Е7 кроз западни део Србије, а деоница Е4 кроз источни део Србије (слика 1). Доњим Подунављем деоница Е4 има трасу најпре уз десну обалу Дунава (од Рама преко Великог Градишта и Голубца), а потом преко планина (Мали крш, Лишковац, Велики гробен и Мироч) до Вратне и Рајачких Пимница (Милојковић и сар. 2011, 103). Очекивани развој пешачког туризма – нарочито после попречних повезивања деоница ЕПП кроз Србију – допринеће да доње Подунавље постане још туристички привлачније. Пешачки туризам би, осим за планинаре, требало да буде интересантан за поклонике еко и етно туризма, излетничко-рекреативног туризма, руралног и транзитног туризма.

Пребогато природно наслеђе доњег Подунавља омогућује идеалну основу и за ширење посебног облика селективног туризма – циклотуризма (или бициклическог туризма). Циклотуризам, који се може схватити и као рекреациони облик, најчешће укључује једно ноћење или дневну посету, при чему вожња бициклом представља есенцијални део боравка. Развој ове врсте туризма постаје све значајнији „социолошки феномен” који подразумева слободу кретања, упознавање и поштовање природних лепота и локалних аутентичности (Витић и Јовановић 2007, 27).

С обзиром на то да дестинација Доње Подунавље представља подручје са разноврсим природним вредностима, неопходно је извршити његову поделу на пет искуствених потподручја у сврху јаснијег дефинисања њихових кључних вредности. У „Мастер плану за дестинацију Доње Подунавље”, који је припремио Економски факултет у Београду за потребе Министарства економије и регионалног развоја РС, издвојено је пет искуствених потподручја (Мастер план 2009). То су: Велико Градиште („Дунавски ресорт”), Голубац („романтично насеље”), Доњи Милановац („срце Ђердапа”), Кладово („млад и активан; спортски и виталан”) и Неготин („сликовито рурално и винско подручје”), што је приказано на слици 2.



Слика 2. Препознатљиве туристичке вредности у Доњем Подунављу (Мастер план 2009)

Према томе, будућност туристичке дестинације Доње Подунавље огледа се у развоју посебних облика туризма који су највећим делом одређени природним ресурсима. Како се они разликују од општине до општине, требало би кроз развој појединих стратегија туризма искористити све компаративне предности. У сваком случају, квалитет туристичке понуде зависи првенствено од квалитета природно-географских елемената. Познато је да туристичка кретања настају као резултат истовременог деловања три главна фактора, односно: (1) дестинације (са свим својим туристичким вредностима), (2) становништва (које живи на или у близини локалитета који представљају туристичку вредност) и (3) посетилаца које привлаче туристичке вредности (Бјељац и сар. 2006, 165). У том контексту, неопходно је предуземање конкретних мера ка очувању и заштити животне средине, чиме се отварају могућности за успостављање прекограничне сарадње.

ДОЊЕ ПОДУНАВЉЕ И ПРЕКОГРАНИЧНА САРАДЊА

Досадашња истраживања потврђују неприкосновену улогу туризма како у пограничним општинама, тако и на самим границама. Штавише, ниво остварене сарадње у развоју прекограничног туризма унутар јединственог европског геопростора Европске Уније (ЕУ)

може се узети као поуздани индикатор у процењивању достигнутог степена развоја европских интеграционих процеса. У ствари, промене које савремени туризам уноси у одређени гранични геопростор – како у физичком, тако и у симболичком смислу (трансформација идентитета), предуслов су за геопросторну реорганизацију политичких ентитета (држава).

Процеси интеграције на европском континенту и пораст регионалне (прекограничне) свести, отпочети с великим амбицијама у том периоду, представљали су својеврсни изазов традиционалном концепту националне државе. Наиме, током неколико минулих деценија дошло је до прерастања „граничних подручја“ унутар земаља Европске економске заједнице (ЕЕЗ), односно ЕУ, у „отворена подручја“, како у физичком, тако и у симболичком погледу (Prokkola 2010, 224). Поједина „отворена подручја“ постала су права оаза за развој заједничких (међудржавних или ко-оперативних) туристичких пројеката.

Укључивањем туристичких вредности пограничних општина Доњег Подунавља у посебне облике туризма, као што је показано у претходном делу овог рада, стварају се услови за успостављање и интензивирање пограничне и шире међународне сарадње. Пошто туризам стреми спајању и прожимању природних, културних, историјских и других елемената геопростора, границе измеђе народа и држава постају пермеабилније, отварајући тако пут регионалном повезивању. На територији североисточне Србије, туристичке вредности према Румунији су издвојене у туристичким вредностима попут Националног парка Ђердап, Дунава и Карпатских планина, које су туристички компатибилне регијама у Румунији (Бјељац и Ћурчић 2006, 73). Тако културолошки и физичко-географски фактори, како на локалном, тако и на регионалном нивоу, испољавају утицај на организацију специфичних територијалних подсистема који се простиру са обе стране државне границе. Груписањем ових елемената могу се формирати прекогранични територијални системи као што су заштићене природне области – паркови природе, геопаркови, етнопаркови, транснационални паркови итд.

Полазиште за успостављање и одржавање презентованог вида сарадње представља „Стратешки документ о прекограничној сарадњи за период 2007-2012“ (*The European Neighbourhood & Partnership Instrument*). На темељу тог документа Европска комисија обезбеђује подршку за унапређење прекограничне сарадње на спољашњим границама ЕУ у периоду од 2007 до 2013. године. Циљеви те подршке свде се на поспешивање економског и социјалног развоја, као и кохезије у граничним областима (Стојановић и Манић 2009, 46). Посебна пажња се усмерава према пројектима у областима руралног и екоуризма које су комплементарне с пољопривредом.

Са становишта положаја Србије у региону Југоисточне Европе, а од значаја за Доње Подунавље, вредан помена је подухват Европске комисије из 1996. године када је програм прекограничне сарадње (*PHAPE CBC Programme*) – трајао до 2003. године – по први пут проширен и на две будуће чланице, односно земље-кандидате за чланство у ЕУ. Тим програмом постављени су темељи будуће сарадње Мађарске и Румуније. Румунија је, такође, сарађивала и са Србијом у периоду од 2004. до 2006. године током реализације посебног програма (*The 2003 PHAPE External Border Initiative Programme for Romania and the Neighbourhood*). Тада су реализовани пројекти „Спелеолошки туризам у зеленом појасу Европе” (*Speleotourism in the green belt of Europe*) и „Еко и етно међугранична преплитања” (*Eco and ethno-cross border interferences*).

Међу пројектима прекограничне сарадње Србије и Румуније, гледано из угла развоја Ђердапске туристичке регије, посебан значај има поновно успостављање водног путничког саобраћаја Дунавом (Коридор VII). Нису занемарљиви ни пројекти око: (1) успостављања прелазних пунктова на Дунаву, (2) туристичке валоризације, те (3) израде туристичких интинерера. Несумњиво да ће са интензивирањем прекограничне сарадње постепено ишчезавати и главни проблем туризма – границе које, такође, деле и природне туристичке вредности. Требало би нагласити да се туристички привлачни геопростори не завршавају са „успостављеним државно-административним границама, него се простиру и преко граница, те је неопходно да интеграциони процеси достигну до нивоа рационалног туристичког развоја“ (Бјељац и сар. 2006,164).

ЗАКЉУЧАК

Границе у туризму су деценијама посматране као баријере, односно препреке туристичким кретањима. Такво поимање односа границе и туризма проистицало је из уверења већине туриста да је граница, пре свега, симбол строге контроле и формализма којима често бивају изложени на граничним прелазима. Услугне привредне делатности, у које се сврстава и туризам, нарочито су осетљиве на политичке границе и све негативне конотације које се за њих везују.

Међутим, последњих година се све више пажње придаје изучавању границе полазећи од њене туристичке привлачности. Граница може сама по себи да постане туристичка атракција уколико располаже потенцијалом да привуче бројне туристе и радознале посетиоце неком својом специфичношћу и занимљивом одликом. Само као таква, граница је погодна за равој различитих посебних облика туризма, који не почивају на масовности, већ на индивидуализацији потреба савремених туриста. То је у сагласности и са све присутни-

јим процесом „лимитирања туризма“ под којим се подразумева његов развој „уз очување еколошких, економских и социо-културних ресурса“, односно спречавање ширења негативних утицаја који се везују за туризам (Штетић и Шимичевић 2009, 96).

Анализа туристичких природних вредности у подунавским пограничним општинама, (Велико Градиште, Голубац, Мајданпек, Кладово и Неготин), показала је да доње Подунавље има у поређењу с другим пограничним туристичким дестинацијама Србије компаративне предности за развој посебних облика туризма. Нарочито се то односи на екотуризам, али и друге врсте туризма попут рекреативног, излетничког, конгресног, наутичког и пешачког туризма. Од свих природних ресурса највише су туристички валоризовани хидро-ресурси – у првом реду, Дунав, Ђердапско језеро и Сребрно језеро.

Поред наведеног, за остваривање конкурентске предности доњег Подунавља на туристичком тржишту Србије потребно је бити „бољи, јефтинији и бржи од других“, а то подразумева „инвентивно“ понашање сваког појединца који учествује у пружању туристичких услуга (Стефановић 2007, 349). Туристички посленици у свим пограничним општинама (од В. Градишта до Неготина) морају, најпре, посветити пажњу позиционирању туристичког производа – главном инструменту маркетинг микса – водећи рачуна о комплементарности посебних облика туризма. Само прецизно одређена структура туристичког производа и понуде може омогућити развој туризма и избор одговарајуће туристичке стратегије (наутички туризам, рецимо, упркос појачаној тражњи на другим дестинацијама, није у довољној мери укључен у понуду).

Са циљем подизања квалитета услуга у туризму требало би спровести мере у области побољшања образовне структуре запослених у туризму доњег Подунавља, јачању промотивних активности, осмишљавању нових пројеката прекограничне сарадње као и успостављању сарадње између општина Ђердапске туристичке регије и њихових туристичких организација у реализацији туристичких пројеката. Најзад, и сарадњу између приватног и јавног сектора у туризму ове пограничне туристичке регије требало би подићи на виши ниво. Коришћење свих могућности за развој посебних облика туризма на разматраном подручју је посебно важно због тога што је Доње Подунавље економски недовољно развијено. На пример, висина друштвеног производа по становнику је 2005. године била за више од 40% испод просека Републике.

Туризам се несумњиво у многим пограничним општинама јавља као грана привреде са значајним порастом. Неопходно је посветити доста пажње изучавању туризма у пограничним крајевима и на самој граници, али и развоју и стимулисању прекограничне сарадње заинтересованих земаља у циљу ефикасне туристичке промоције и планирања.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјељац, Жељко и сар. 2006. Туризам у пограничном простору Србије према Босни и Херцеговини. *Зборник радова* 54: 163–82.
- Вјелјас, Zeljko and Nevena Curcic. 2006. Tourism in the Serbian, Romanian and Hungarian borderline area as part of cross-border cooperation. *Geographica Pannonica* 10: 73–7.
- Драговић, Ранко и сар. 2009. Искористивост природно-географских услова Златибора и Златара за развој екотуризма и здравственог туризма. *Гласник српског географског друштва* 89 (1): 115–28.
- European Commission. 2003. *Making best use of structural funds*. Luxemburg: Office for official publications of the European Communities.
- Faby, Holger. 2006. Tourism policy tools applied by the European Union to support tourism. In *Tourism and borders*, edited by H. Wachowiak, 19–30. Aldershot, Hampshire: Ashgate.
- Косар, Љиљана. 2011. Прилагођавање хотелијерства савременим облицима туризма. *Туризам* 11: 10–3.
- Johnson, Corey et al. 2011. Interventions on rethinking on 'the border' in border studies. *Political Geography* xxx: 1–9.
- Мастер план. 2009. Скраћена верзија мастер плана туристичке дестинације Доње Подунавље (ред. Стипе Ловрета). Београд: Економски факултет у Београду.
- Марјановић, Радомир. 1983. *Опита Војна географија*. Београд: ВИЗ.
- Милијић, Саша и Јелена Јошановић. 2010. Развој туризма. У *Регионални просторни план Тимочке крајине*, 81–7. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије.
- Милојковић, Бобан. 2010. *Полицијска топографија*. Београд: Криминалистичко полицијска академија.
- Милојковић, Бобан и сар. 2011. Туристичко-картографска визуелизација Европског пешачког пута кроз Србију – деонице Е7 на планини Тари. *Теме* 35 (1): 101–17.
- Matznetter, J. 1978. Border and tourism: Fundamental relations. In *Tourism and borders proceedings of the meeting of the IGU working group – Geography of tourism and recreation*, edited by G. Gruber et al., 61–73. Frankfurt: Institut für wirtschafts- und sozialgeographie der Johann Wolfgang Goethe Universität.
- Popescu, Gabriel. 2008. The conflicting logics of cross-border reterritorialization: Geopolitics of euroregions in Eastern Europe. *Political Geography* 27: 418–438.
- Prokkola, Eeva-Kaisa. 2007. Cross-border regionalization and tourism development at the Swedish-Finnish border: Destination Arctic circle. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism* 7 (1): 120–38.
- _____. 2010. Borders in tourism: The transformation of the Swedish-Finnish border landscape. *Current Issues in Tourism* 13 (3): 223–38.
- Станковић, М. Стеван. 2003. Национални парк Ђердап – полуфункционална туристичка регија. *Гласник српског географског друштва* 87 (1): 51–62.
- Станојевић, Жаклина и Емилија Манић. 2009. Одрживи рурални развој и прекогранична сарадња. *Гласник српског географског друштва* 89 (2): 43–64.
- Стефановић, Видоје. 2007. Иновативност као претпоставка конкурентности у туризму. *Теме* 31 (2): 339–50.
- Timothy, Dallen J. 1995. Political boundaries and tourism: Borders as tourist attractions. *Tourism Management* 16 (7): 525–32.
- _____. 2001. *Tourism and political boundaries*. London: Poutledge.
- _____. 2006. Relationships between tourism and international boundaries. In *Tourism and borders: Contemporary issues, policies and international research*, edited by Helmut Wachowiak, 9–19. Hampshire: Ashgate publishing company.

- Чомић, Ђорђе и Лазар Калмић. 2007. Анализа мултифазних туристичких доживљаја. *Туризам* 11: 7–9.
- Чучуловић, Родољуб и Ана Чучуловић. 2010. Туристичка валоризација Општине Неготин. *Гласник српског географског друштва* 90 (3): 89–109
- Шећеров, Велимир и Марија Невенић. 2004. Подунавље кроз историју до данас. *Гласник српског географског друштва* 84 (2): 223–30.
- Штетих, Снежана. 2002. Нове тенденције светских туристичких кретања. *Туризам* 6: 7–8.
- _____. 2007. *Посебни облици туризма*. Београд: Самостално издање аутора.
- Штетих, Снежана и Дарио Шимичевић. 2009. Значај специфичних геопростора у градским туристичким центрима. *Гласник српског географског друштва* 89 (1): 95–101.
- UNWTO. 2010. *Tourism highlights*. World tourism organization, 1–12.
- Витић, Андреа и Ивона Јовановић. 2007. Циклотуризам и развој руралних подручја Црне Горе. *Туризам* 11: 27–8
- Воza, Данијела и Звонимир Станковић. 2009. Могућности за развој екотуризма у источној Србији. У *Еколошка истина*, приредили Звонимир Станковић и Ивана Рангелов, 149–52. Бор: Технички факултет Универзитета у Београду.
- Вуковић, Милован. 2008. Безбедности и животна средина: како их повезати? *Теме* 32 (1): 691–71

Milovan Vuković, Danijela Voza, Dejan Riznić, Bor

POSSIBILITY FOR IMPROVEMENT OF SPECIFIC TYPES OF TOURISM IN BORDER MUNICIPALITIES IN THE NORTH-EAST SERBIA

Summary

The complex and interrelated relationship between tourism and border phenomenon is an interesting and current field of study. Tourism has become one of the most important factors of economic growth in many countries of the world. At the same time, permeability in the European internal borders has increased, challenging state-centric tourism development in the border municipalities. Border municipalities are often seen as ideal areas for the development of specific types of tourism.

The first part of this paper (its theoretical component) considers the relationship between political boundaries and tourism, in order to explain the tendency of different types of international border and their nearby areas to attract tourists. The protected natural areas offer huge potential for regional sustainable development in border municipalities, opening possibilities for establishing of transborder cooperation. The specific types of tourism have been considered in the second part of this paper (its empirical component), using the Low Danube area – the region consisted of five municipalities in the North-East Serbia (from the city of Veliko Gradište to Negotin). It has been shown that rich natural resources allow to these municipalities to get a comparative advantage on the tourist market; however, it necessarily requires investments in marketing strategy.

Key Words: border, border municipalities, specific forms of tourism, natural values, destination of the Low Danube area, natural values.